

MALAZGIRT JANGI

Akramov Asrorbek Isroiljon o'g'li

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti
Tarix yonalishi 201-guruh talabasi*

Annotatsiya: *Malazgirt jangi Vizantiya imperiyasi va Saljuqiylar imperiyasi o'rtasida 1071-yil 26-avgust kuni Malazgirt yaqinida bo'lib o'tgan tarixiy jang. Ushbu jangning tarixdagi ahamiyati juda baland hisoblanib, Vizantiya qo'shinlarining mag'lubiyati va imperatorning asir tushishi orqali Vizantiyaning Onado'li va Armanistondagi hokimiyatiga putur yetdi va keyingi yillarda Onado'li asta-sekin turklasha boshladi. G'arbga XI asrda ko'chib o'tgan ko'plab turklar Malazgirt jangini Kichik Osiyoga kirish kaliti sifatida bilishgan.*

Kalit so'zlar: *Malazgirt, Vizantiya imperiyasi, Saljuqiylar imperiyasi, Alp Arslon, Roman IV Diogen, Kichik Osiyo, Armaniston, Onado'lu, Konstantinopol, Andronikos Doukas.*

Abstract: *The Battle of Malazgirt was a historical battle between the Byzantine Empire and the Seljuk Empire on August 26, 1071 near Malazgirt. The importance of this battle in history was considered very high, and by the defeat of the Byzantine army and the capture of the emperor, Byzantine power in Anatolia and Armenia was undermined, and Anatolia gradually began to be Turkified in the following years. Many Turks who moved to the West in the 11th century saw the Battle of Malazgirt as the key to entering Asia Minor.*

Key words: *Malazgirt, Byzantine Empire, Seljuk Empire, Alp Arslan, Roman IV Diogenes, Asia Minor, Armenia, Anatolia, Constantinople, Andronikos Doukas.*

Vizantiya imperiyasi o'rta asrlarda kuchli va qudratli davlat bo'lgan bo'lsa-da, imperiya harbiy jihatdan qobiliyatsiz Konstantin IX Monomax va Konstantin X Dukas davrida tanazzulga yuz tuta boshladi. Isaak I Komnenos davridagi qisqa muddatli ikki yillik islohot davri imperiya tanazzulini va imperiya armiyasining parchalanishini faqat oz muddatga kechiktirdi xolos.

Vizantiya tarixchisi Jon Skilittsning yozishicha, 1053-yilda Konstantin IX tomonidan XI asrdagi „Iberiya armiyasi“ deb atalgan 50,000 kishidan iborat armiyani tarqatib yubordi. Skilittsning zamondoshlari, sobiq amaldorlar Maykl Attaleiates va Kekaumenos, Skilittsning „Konstantin bu askarlarni demobilizatsiya qilish orqali imperiyaning sharqiy mudofaasiga halokatli zarar yetkazgan“ degan fikriga qo'shiladilar. Konstantin Saljuqiylar bilan 1064-yilgacha davom etgan sulh tuzdi, Alp Arslon boshchiligidagi katta saljuqiy qo'shini Iberiya hududiga hujum qilib, 25 kunlik qamaldan keyin Ani shaharini egallab oldi. 1068-yilda Roman IV Diogenes hokimiyatni o'z qo'liga oldi va bir qancha tezkor harbiy islohotlardan so'ng, Saljuqiylarga qarshi harbiy safarni boshqarishni Manuel Komnenosga (Isaak I Komnenosning jiyani) ishonib topshirdi. Manuel Suriyadagi Hierapolis Bambyceni qo'lga kiritdi, keyin turklarning Iconiumga qilgan hujumini qarshi hujum bilan to'xtatdi, ammo keyin jangda mag'lubiyatga uchradi va sulton Alp Arslon boshchiligidagi Saljuqiylar

tomonidan qoʻlga olindi. Muvafaqqiyatlariga qaramay, sulton Alp Arslon Vizantiya bilan sulh shartnomasi tuzishga harakat qildi va 1069-yilda tinchlik shartnomasi imzolandi. Buning saababi, Alp Arslon oʻzining asosiy raqibi sifatida Misrdagi Fotimiylar xalifaligini bilardi va kichik va muhim boʻlmagan janglar bilan chalgʻishni xohlamadi.

1071-yil fevral oyida Roman 1069-yilgi shartnomani yangilash uchun Alp Arslonga elchilar yubordi va chegarasining shimoliy qanotini hujumga qarshi himoya qilishni xohladi, Alp Arslon yangi shartnomaga mamnuniyat bilan rozi boʻldi va Edessa qamalini toʻxtatib, Fotimiylar xalifaligi tomon hujum boshladi. Biroq, yunonlarning tinchlik shartnomasi bir chalgʻitish boʻlib, Roman Vizantiya tomonidan yoʻqotilgan qalʼalarni qaytarib olish uchun Armaniston hududiga katta qoʻshin olib kirdi. Saljuqiylarga qarshi safarga Romanga Andronicus Ducas yoʻldoshlik qildi. Armiyada gʻarbiy va sharqiy viloyatlardan 5,000 dan jangchilar mavjud edi. Ushbu jangchilarga markaziy dala armiyasining (Tagmata) uzoq vaqtdan beri tashkil etilgan muntazam boʻlinmalari (Heteria, Scholai va Straelati) kiradi. Armiyaning mahalliy Vizantiya harbiy birliklari orasida sharqiy va gʻarbiy harbiy hududlardagi viloyat qoʻshinlari ham bor edi. Malazgirdagi orqa qoʻriqchilar asosan Andronicus Ducas boshchiligidagi chegara lordlarining (archontes) shaxsiy askarlari va dehqonlardan iborat edi. Roussel de Bailleuli buyrugʻi ostida 500 ta frank va norman jangchilar, turkiy qipchoq va bijanaklar va bolgar jangchilari, Antioxiya gersogi qoʻl ostida Gruziya va Armaniston askarlari va Varang gvardiyasi, umumiy 40,000 jangchilar toʻplandi. Viloyat qoʻshinlarining soni Roman IV dan oldingi yillarda kamaytirilgan, chunki hukumat moliyalashtirishni eplay olmagan va bor eʼtibor pulni tejash uchun ishlatilganidan keyin tarqatib yuborilishi mumkin boʻlgan yollanma askarlarga yoʻnaltirgan. Kichik Osiyo boʻylab yurish uzoq va qiyin kechdi. Mahalliy aholi yollanma frank askarlarining talon-tarojidan aziyat chekdi. Shu sababli, Roman franklarni ortga qaytarib yuborishga majbur boʻldi. Harbiy askarlar 1071-yil iyun oyida Teodosiopolis (Erzurum)ga yetib keldi, Xalis daryosidagi Sebasteyada dam oldi. Sebasteyada Romanning baʼzi sarkardalari yurishni davom ettirish kerakligini, Alp Arslonni tayyorgarliksiz magʻlubiyatga uchratish lozimligi haqida aytishdi. Boshqalar, shu jumladan Nicephorus Bryennius, kutish va oʻz pozitsiyalarini mustahkamlashni taklif qilishdi. Muhokamalarda yurishni davom ettirishga qaror qilindi. Ammo Rim manbalarida Joseph Alp Arslonni koʻrib qolgach, qoʻshini bilan qochib ketgan. Ammo Rim sarkardalarining obroʻyini hisobga olsak, bu haqiqatga biroz toʻgʻri kelmaydi. Shu bilan Roman oʻzi rejalashtirgan 40,000 kishilik qoʻshini yarmiga qisqarib ketdi.³⁵ Vizantiya imperiyasi XI-asrda ichki inqiroz va siyosiy beqarorlikka duchor boʻlgan. Imperator Roman IV Diogenes boshchiligidagi Vizantiya armiyasi Saljuqlarga qarshi kurashishga tayyor edi, lekin imperiyaning ichki siyosiy nizolari va boshqaruvdagi muammolar jangga taʼsir koʻrsatgan.

Saljuqlar, asosan, Turkiston hududidan kelgan turkiy koʻchmanchi qabilalardan iborat boʻlib, ular XI-asrda Islom dunyosida kuchli davlatni barpo etishga muvaffaq boʻlishdi. Saljuq sultoni Alp Arslan boshchiligidagi turk qoʻshinlari Vizantiya hududlariga bostirib kirishni boshladilar. Saljuqiylar va Vizantiya oʻrtasidagi mojaro nafaqat harbiy,

³⁵ Keri, Brayan Todd; Allfree, Joshua B.; Kerns, Jon. Oʻrta asrlar dunyosida urushlar. Barnsley: Qalam va qilich kitoblari, 2006. ISBN 1-84415-339-8

balki diniy va madaniy kurash ham bo'lgan. Vizantiyaning tashqi siyosati ham xuddi shu davrda islom dunyosiga qarshi kurash olib borishga qaratilgan edi, ammo imperiya ichidagi muammolar va ichki nizolar jangning natijasiga ta'sir ko'rsatdi. Malazgird jangidan oldingi davrda shunday omillar tufayli ikki yirik kuch o'rtasida nizolar avj oldi. Alp Arslon qo'shinini bir joyga yig'di va jang bo'ladigan kuni erta tongda oq libos kiygan holda, qo'shinga nutq so'zladi. Bu uning jangda shahit bo'lishga tayyor ekanligi haqidagi dalda beruvchi bir motivatsiya edi. Roman Tarchaneiotenesning yo'qolganidan bexabar edi va 23-avgust kuni osonlikcha qo'lga kiritgan Malazgirt hududiga yurishni davom ettirdi. Ammo keyin saljuqiy kamonchilar kuchli qarshilik bilan javob qaytardilar. Ertasi kuni Bryennios boshchiligidagi ba'zi oziq-ovqat izlovchilar Saljuqiylar qo'shinini ushbu hududlarda ekanini aniqladilar va Manlazgirtga chekinishga majbur bo'ldilar. Saljuqiylarning butun boshli to'liq qo'shini kelmagan deb hisoblagan Roman, arman generali Basilakes va bir qancha otliqlarni ularga qarshi yubordi. Otliqlar yo'q qilindi va Basilakes asirga olindi. Roman o'z qo'shinlarini to'pladi va chap qanotni tezda yaqinlashib kelayotgan turklarga qarshi qo'mondon Bryennios qo'l ostida yubordi. Saljuqiy qo'shinlari tunda yaqin atrofdagi tepaliklar orasiga yashirilib oldi va Roman qarshi hujum uyushtirishi deyarli imkonsiz bo'lib qoldi. 25-avgust kuni Vizantiyaga pul uchun xizmat qiladigan ba'zi turkiy qabilalar saljuqiylar bilan to'qnash keldilar va qochib ketdilar. Roman saljuqiylarning yana bir tinchlik shartnomasi imzolash taklifini qabul qilmadi. Chunki u Vizantiyaning turklar hujumi ostidagi sharq masalasini hal qilishni xohlar edi va jang qilishni tanladi. Buning asosiy sababi, qaytib ketgandan so'ng, yangi qo'shin tuzish ham qiyin, ham qimmatga tushishini bilardi. Imperator Tarchaneiotenes va uning qo'shinini chaqirishga harakat qildi, ammo u allaqachon yo'q edi. O'sha kuni hech qanday jang bo'lmadi. Ammo ertasi kuni 26-avgustda, Vizantiya armiyasining chap qanoti Bryennios, o'ng qanoti Theodore Alyatos va markazi imperator Roman boshchiligida turklarga qarab yurish boshladi. Shu payt bir turk askari Alp Arslonga: „Sultonim, dushman qo'shini yaqinlashmoqda“ deganida, Alp Arslonning „Unday bo'lsa, biz ham ularga yaqinlashamiz“, deb javob bergani aytiladi. Andronikos Doukas orqada zaxira qo'shinlarini boshqargan. Saljuqiylar qo'shini taxminan to'rt kilometr uzoqlikda yarim oy shaklida tizilishgan. Saljuqiy kamonchilar Vizantiyaliklar yaqinlashganda ularga hujum qilishdi, yarim oyining markazi doimo orqaga qarab harakatlanar, qanotlari esa Vizantiya qo'shinlarini o'rab olish uchun oldinga harakatlanar edi. Vizantiyaliklar o'q hujumlari to'xtaganda, tushdan keyin Alp Arslonning qarorgohini egallab olishdi. Ammo o'q hujumlaridan eng ko'p zarar ko'rgan o'ng va chap qanot jangchilari, saljuqiylarni jangga chorlamoqchi bo'lib, o'zlari parchalanib ketdilar. Ammo saljuqiy otliq qo'shiniga ham katta zarar yetdi va o'z pozitsiyasini yo'qotdi. Roman jang vaqtida muhim buyruq berdi. Biroq o'ng qanot bu buyruqni bajarmadi va Dukas Romanning raqibi sifatida imperatorning buyrug'ini ataylab e'tiborsiz qoldirdi va imperatorning chekinishini yashirmay, Malazgirt tashqarisidagi lagerga qaytib ketdi. Vizantiyaliklar bu voqeadan so'ng sarosimaga tushib qoldilar va saljuqiylar bu fursatdan foydalanib qoldilar. Vizantiyaliklar o'ng qanoti armanlar yoki turkiy bijanaklar tomonidan xiyonatga uchratik deb hisoblar va mag'lubiyatlarini tan olishni boshlagan edilar. Ba'zi manbalarga ko'ra, armanlar jang vaqtida qochishga harakat qilganlar va buni uddalaganlar. Ammo pullik

yollanma turkiylar oxirgacha kurashganlar. Boshqa manbalarga ko'ra, arman piyoda askarlari qattiq qarshilik ko'rsatgan va ko'pchilik kabi imperatorni tashlab ketmagan. Imperator Roman arman piyoda askarlarining jasoratini ko'rib, ularga mehr ko'rsatdi va ularga misli ko'rilmagan mukofotlarni va'da qildi. Jangda imperatorning shaxsiy qo'shinlari va arman piyoda askarlari Vizantiya qo'shinida eng katta talofatlarga duchor bo'ldilar. Bryennios qo'l ostidagi chap qanot biroz ko'proq vaqt jang qila oldi, ammo tez orada ular ham mag'lub bo'ldi. Vizantiya qo'shinining markaziy qismi va varang askarlari saljuqiylar tomonidan o'rab olindi. Imperator Roman yaralangan edi va turklar tomonidan asirga olindi.³⁶ Imperator Romanos IV Alp Arslon huzuriga olib borilganda, sulton qonga belangan va jarohatlangan odamning Vizantiyaliklarning qudratli imperatori ekanligiga ishonmadi. Alp Arslon uni keyinchalik tanidi va ular o'tasida suhbat bo'lib o'tdi. Alp Arslon: Agar meni sening oldinga mahbus sifatida olib kelishganida, nima qilgan bo'larding? Roman: „Ehtimol, men seni o'ldirardim yoki Konstantinopol ko'chalarida sazoyi qilardim.“ Alp Arslon: „Mening jazom ancha og'irroq. Men seni kechiraman va ozod qilaman“, degan. Alp Arslon Romanga muloyimlik bilan munosabatda bo'ldi va urushdan oldin taklif qilgan tinchlik shartlarini qaytadan taklif qildi.

Ibn al-Adimning yozishicha, Alp Arslonning huzurida Roman Rashid al-Davla Mahmudning Vizantiya hududiga bosqinlari Malazgirt jangiga va musulmonlar hududiga kirishiga sabab bo'lganini ta'kidlagan. Roman bir hafta mobaynida sultonning asiri bo'ldi. Bu vaqt ichida sulton Roman o'z dasturxonida ovqatlanishga ruxsat berdi, shu bilan birga Antioxiya, Edessa, Ierapolis va Malazgirt saljuqiylarga taslim bo'lishi kerakligi munozara qilindi. Sulton Roman ozodligi uchun 10 million oltin so'radi, ammo bu juda katta summa bo'lgani uchun rad etildi. Shundan so'ng, bu qiymat boshlang'ich 1,5 million oltinga tushurildi va yana har yili yillik 360,000 oltin to'lanishi kelishib olindi. Bundan tashqari, Alp Arslonning o'g'li va Romanning qizi o'rtasida nikoh bilan ittifoq mustahkamlanadigan bo'ldi. Keyin sulton Romanga ko'plab sovg'alar va Konstantinopolga ketayotganda ikki amir va yuzta quldandan iborat karvon ham berdi. O'z hududiga qaytganidan ko'p o'tmay, Roman o'z saltanatini jiddiy muammolarga duchor qildi. O'ziga sodiq qo'shinlarni to'plashga urinishlariga qaramay, Roman Dukaslar oilasiga qarshi jangda uch marta mag'lubiyatga uchradi va taxtdan ag'darildi. Shundan so'ng, ko'zlariga mil tortilib, ko'r qilindi va Proti oroliga surgun qilindi. Ko'p o'tmay, u ko'r qilingan vaqtida jarohat olgan infektsiya natijasida vafot etdi. Roman Onado'lini himoya qilish uchun qilgan olib borgan ushbu jangi, unga juda qimmatga tushdi va turklar uchun Onado'lini eshigi ochildi. O'sha davr tarixchilari Malazgirt jangida Vizantiya mag'lubiyatga uchragan bo'lsa-da, bu voqea falokatli bo'lmaganini yozishgan. Zamonaviy olimlar Vizantiyaning yo'qotishlari nisbatan past bo'lgan deb hisoblashadi, chunki ko'plab bo'linmalar jangdan omon qolgan va bir necha oy ichida boshqa joylarda jang qilgan. Vizantiya harbiy asirlarining aksariyati keyinchalik ozod qilingan. Vizantiya tomonidagi barcha sarkardalar (Doukas,

³⁶ Xoldon, Jon. Vizantiya urushlari: Vizantiya davridagi janglar va yurishlar. Stroud: Tempus, 2001. ISBN 0-7524-1795-9.

Tarchaneiotas, Bryennios, Theodore Alyates, de Bailleul va eng muhimi imperator) tirik qoldi va keyingi voqealarda qatnashdi.

Jang Vizantiya va Saljuqiylar o'rtasidagi kuchlar muvozanatini bevosita o'zgartira olmadi. Biroq, Vizantiya imperiyasidagi ichki nizolar va fuqarolar urushi saljuqiylarning foydasiga ishladi. Dukas hech qanday qurbonlarsiz qochib qutuldi va tezda Konstantinopolga qaytib ketdi, u yerda Romanga qarshi davlat to'ntarishiga rahbarlik qildi va Mihail VII ni basileus deb e'lon qildi. Bryennios ham o'z qanotidagi ko'plab askarlarini qurbon berdi, ammo o'zi omon qoldi. Saljuqiylar qochgan vizantiyaliklarni ta'qib qilmadilar va Malazgirt hududining o'zini ham qaytarib olishmadi. Vizantiya qo'shini qayta to'planib, Dokeyaga yo'l oldi, bir hafta o'tgach, u yerda Roman qo'yib yuborilganidan so'ng, ularga qo'shildi. Eng ko'p yo'qotish imperatorning markaziy qismida kuzatildi. Bu halokatli mag'lubiyatni Sharqiy Rim imperiyasining Onado'lidan ayrilishiga olib keldi. John Julius Norwich o'zining Vizantiya imperiyasi haqidagi trilogiyasida mag'lubiyat haqida shunday yozgan: „Garchi asrlar o'tib Vizantiya qulagan bo'lsa-da, ushbu mag'lubiyat halokatli zarba bo'ldi. Onado'lidagi viloyatlar imperiyaning tom ma'noda yuragi edi va keyingi o'n yillar davomida ushbu hududlar egallab olindi.“ Norwich o'zining „Vizantiyaning qisqacha tarixi“ nomli kichik kitobida bu jangni „imperiyaning yetti yarim asrluk hayoti davomida boshdan kechirgan eng katta falokati“, deb ta'riflaydi. Ser Stiven Runciman o'zining „Salib yurishlari tarixi“ asarida „Malazgirt jangi Vizantiya tarixidagi eng hal qiluvchi falokat bo'lgan“ deb ta'kidlagan. Yillar o'tgach, Malazgirt jangi imperiya uchun falokat sifatida yanada ko'p namoyon bo'lgani bois, keyingi manbalar qo'shinlar soni va qurbonlar sonini juda bo'rttirib ko'rsatadi. Vizantiya tarixchilari ko'pincha ortga nazar tashlab, o'sha kunning „falokati“ haqida nolishadi va buni imperiyaning tanazzulga uchrashi boshlangan payt sifatida ko'rsatishadi. Bu jang Vizantiyaning tezda qulashiga olib kelmasa-da, imperiyaning yengilmasligi haqidagi ertaklarni yo'qqa chiqargan edi. Andronikos Dukasning hokimiyatni tortib olishi, imperiyani siyosiy jihatdan ham beqarorlashtirib yubordi va jangdan keyingi turklarning ommaviy ko'chishiga qarshilik ko'rsatishni tashkil qilish qiyin kechdi. Vizantiya imperiyasining yangi imperatori Mihail VII Romanning imzolagan barcha shartnomalarini tan olmadi. Bu xabarni eshitgan Sulton Alp Arslon saljuqiylar qo'shiniga va turk beklariga Onado'lini fath etish buyrug'ini berdi. Bu fathlar, oxiri salib yurishlari va usmonlilar davriga qadar bo'lgan uzun tarixiy davrni boshlab berdi. Bu urushlar, turklarning Onado'lini butunlay egallashi uchun harakatini kuchaytirib yubordi. Vizantiya imperiyasi Islomni Yevropadan ayirib turgan bir to'siq hisoblanardi. Onado'lga hukmron bo'lgan, xristianlar bilan musulmonlarni ajratib turgan hudud Vizantiya saljuqiylar hujumi natijasida ko'plab hududlarini yo'qotdi va saljuqiy turklar kelajakda Yevropaga hujumlarni asosini yaratib berdilar. Saljuqiylardan so'ng, Usmonlilar imperiyasi Yevropaga hujumlar va fathlarni muvafaqqiyatli amalga oshirdi.³⁷

Shuni ta'kidlab o'tishim joizki, ushbu jangning ta'siri va natijalari o'z vaqtida va keyingi tarixiy davrlar uchun juda muhim bo'ldi. Bu g'alaba Saljuqlarning Onado'luda o'rnatgan ta'sirini mustahkamladi. Vizantiya imperiyasining bu jangdagi mag'lubiyati uning

³⁷ Konus, Fazli. Seljuks Bibliography. Konya: Çizgi Bookstore, 2006. ISBN 975-8867-88-1.

kuchini sezilarli darajada pasaytirdi, bu esa kelgusi yillarda turklarning vizantiya yerlarini bosib olishiga zamin yaratdi. Vizantiya Imperiya ichidagi siyosiy beqarorlik va boshqaruvning zaiflashuvi ham Turklarning g'alabasiga ta'sir ko'rsatdi. Bu jarayon keyinchalik Turkiya hududida turk millatining shakllanishiga olib keldi. Malazgird jangidagi g'alaba Islom madaniyatining tarqalishida, ham yordam berdi. Umuman olganda, Malazgird jangi nafaqat harbiy nuqtai nazardan, balki siyosiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, tarixda turklarning Anadoluda hukmronlik qilishining boshlanishiga sabab bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Keri, Brayan Todd; Allfree, Joshua B.; Kerns, Jon. O'rta asrlar dunyosida urushlar.
2. Barnsley: Qalam va qilich kitoblari, 2006. [ISBN 1-84415-339-8](#)
3. Haldon, John. [The Byzantine Wars: Battles and Campaigns of the Byzantine Era](#) .
4. Stroud: Tempus, 2001. [ISBN 0-7524-1795-9](#) .
5. Hillenbrand, Kerol. Turk afsonasi va musulmon ramzi: Manzikert jangi, Illustrated, Edinburg universiteti nashriyoti, 2007. [ISBN 9780748625727](#).
6. Konus, Fazli. Selçuklular Bibliyografiyasi. Konya: Chizgi Kitobevi, 2006. [ISBN 975-8867-88-1](#)
7. London: Merkuriy, 2004. [ISBN 1-904668-00-3](#).
8. Enn Arbor, MI: Michigan universiteti matbuoti, 2005. [ISBN 0-472-03127-9](#).
9. Norvich, Jon Julius. Vizantiya: Apogey. London: Viking, 1991. [ISBN 0-670-80252-2](#).
10. TDV Islom ensiklopediyasi. 27 (Kutahya Mevlevihanesi - Manisa). Anqara. 481–483 b. [ISBN 978-97-53-89408-1](#).